

Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003

Bram WAUTERS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

I. Inleiding : de hervorming van de kieswet

De afgelopen legislatuur werd er uitgebreid gesleuteld aan de kieswetgeving. Al van bij het begin van de paars-groene regering Verhofstadt I werd aangekondigd dat deze regering door wijzigingen aan te brengen in het kiessysteem de kiezer meer inspraak wou geven en de wijze van verkiezen wou verbeteren. In het regeerakkoord valt inderdaad te lezen : «Een democratie moet haar wijze van besluitvorming en inspraakmogelijkheden die ze biedt permanent evalueren en verbeteren. De burger moet daarbij opnieuw centraal worden geplaatst zodat hij terug greep krijgt op het politieke gebeuren.»¹

De hervorming is in de loop van de legislatuur in verschillende stappen, die elkaar aanvulden en corrigeerden, verlopen.² Uiteindelijk kunnen in deze hervorming vijf hoofdaspecten onderscheiden worden : de invoering van provinciale kieskringen; de mogelijkheid om zowel kandidaat te zijn voor Kamer als voor Senaat; de invoering van een provinciale kiesdrempel van 5 %; de halvering van de over te dragen voorraad lijststemmen; de verplichting om evenveel mannen als vrouwen op een kandidatenlijst te plaatsen, met daarbij de bepaling dat de eerste drie kandidaten op de lijst niet van hetzelfde geslacht mogen zijn.

De vroegere kieskringen, die ingevolge het Sint-Michielsakkoord in de meeste gevallen samenvoegingen waren van gerechtelijke arrondissementen, werden vergroot zodanig dat ze nu samenvallen met de provincies. De zeer ingewikkelde procedure die voor Brabant uitgedokterd werd, werd later door het Arbitragehof³

¹ *De brug naar de ééneentwintigste eeuw – Regeerakkoord*, 7 juli 1999, pp. 3-4.

² Zie : Wet van 27 december 2000 tot beperking met de helft van de devolutive kracht van de lijststemmen en tot afschaffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers voor de verkiezing van de federale Wetgevende Kamers en de Raad van de Duitstalige Gemeenschap, *Belgisch Staatsblad*, 24 januari 2001; Wet van 18 juli 2002 tot waarborging van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kandidatenlijsten van de kandidaturen voor de verkiezingen van de federale Wetgevende Kamers en van de Raad van de Duitstalige Gemeenschap, *Belgisch Staatsblad*, 28 augustus 2002; Wet van 13 december 2002 tot wijziging van het Kieswetboek evenals zijn bijlage en Wet van 13 december 2002 houdende verschillende wijzigingen van de kieswetgeving, *Belgisch Staatsblad*, 10 januari 2003.

³ Arrest nr. 30/2003 van 26 februari 2003.

vernietigd, zodanig dat in de oude provincie Brabant nog steeds de vroegere regeling met apparentering van toepassing is, waarbij in de drie kieskringen, nl. Leuven, Brussel-Halle-Vilvoorde en Waals-Brabant, telkens verschillende kandidatenlijsten worden voorgelegd.

De verwachting op basis van deze wijzigingen aan de kieswet was dat het gebruik van de voorkeurstem zou toenemen. Door de vergroting van de kieskringen en door het mogelijk te maken om gelijktijdig kandidaat te zijn voor zowel Kamer als Senaat, konden de partijen immers in elke kieskring hun kopstukken uitspelen. Voor de Senaat was dit al langer het geval: deze assemblee wordt in één Vlaamse kieskring en één Waalse kieskring verkozen waarbij de kiezers uit Brussel-Halle-Vilvoorde kunnen kiezen tussen Vlaamse en Franstalige partijen. Toen deze kieskringen voor de Senaat bij de parlementsverkiezingen van 1995 voor het eerst werden gebruikt, steeg het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen voor de Senaat met meer dan 10 %.⁴

Als kiezers kandidaten goed kennen, wordt de sociale afstand tussen kiezer en kandidaat kleiner, waardoor kiezers vaker een voorkeurstem gaan uitbrengen. Dit kennen van kandidaten kan een persoonlijk kennen zijn, zoals bij gemeenteraadsverkiezingen⁵ waar het percentage voorkeurstemmen erg hoog ligt, of een kennen via de media zijn, zoals bij de Senaatsverkiezingen en mogelijk ook in de vergrote kieskringen voor de Kamer.

Daarbij komt nog dat door de halvering van de devolutieve kracht van de lijststem, het uitbrengen van een voorkeurstem aan belang won. De lijstvolgorde wordt minder belangrijk en een slecht geplaatste kandidaat die veel voorkeurstemmen haalt, kan toch nog verkozen geraken. Uit een eerste terreinverkenning bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2000, toen deze maatregel voor het eerst werd toegepast, blijkt echter dat het effect van deze maatregel op het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen zeer gering is.⁶

II. Het gebruik van de voorkeurstem

A. Algemeen

De verwachting dat er meer kiezers per voorkeurstem zouden stemmen, heeft zich in de praktijk doorgezet. Twee derde van de kiezers voor de Kamer stemden op 18 mei 2003 per voorkeur, voor de Senaat lag dit zelfs nog wat hoger met 68 %. Daarmee is andermaal het hoogste percentage uitgebrachte voorkeurstemmen ooit

⁴ Afhankelijk van de gebruikte werkwijze met 13,4 % of met 18,3 %; zie : J. SMITS EN I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 130-132.

⁵ B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*, Leuven, Afdeling Politologie KU Leuven, 2000, 64 p.

⁶ B. WAUTERS, *De halvering van de voorraad lijststemmen. Een eerste evaluatie van het effect van deze maatregel bij de gemeenteraadsverkiezingen van 8 oktober 2000 aan de hand van de resultaten in de provincie Vlaams-Brabant*, Leuven, Afdeling Politologie KU Leuven, 2000, pp. 2-3.

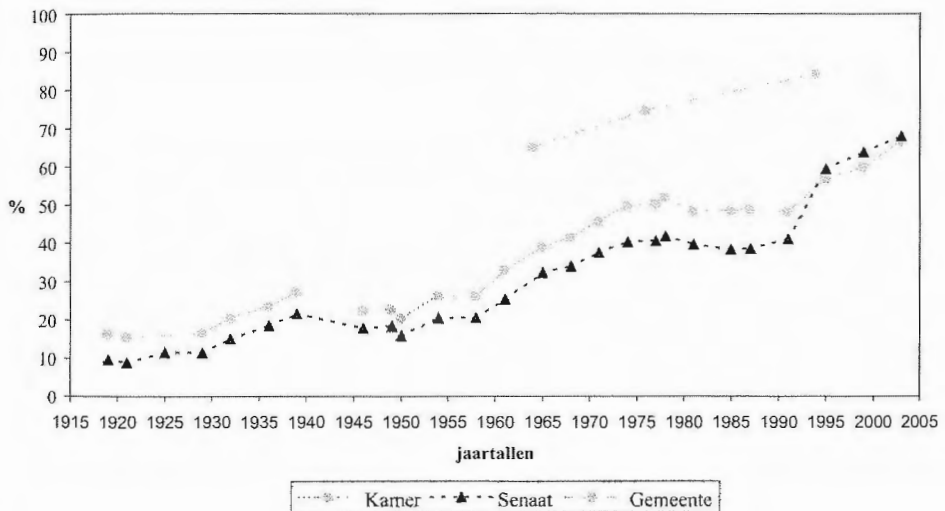
bij parlementsverkiezingen in België bereikt. In totaal brachten 4.372.215 kiezers voor de Kamer een voorkeurstem uit. Voor de Senaat waren dit 4.454.980 kiezers.

TABEL I
Het gebruik van de voorkeurstem voor Kamer en Senaat in 2003

	Geldige stemmen	Voorkeurstem- bijjetten	%	± 99
Kamer	6.572.189	4.372.215	66,5	+ 6,7
Senaat	6.551.511	4.454.980	68,0	+ 4,2

Ten opzichte van 1999 is er een duidelijke toename vast te stellen. Voor de Kamer, die in grotere kieskringen werd verkozen, is de stijging het grootst met 6,7 %, maar ook voor de Senaat, waar niets aan de kieskringen veranderd was ten opzichte van 1999, is er een substantiële toename met 4,2 %. De achterstand in voorkeurstemmen die de Kamer sinds 1995 had opgelopen ten opzichte van de Senaat, wordt voor een stuk goedgemaakt.

FIGUUR I
Evolutie van het stemmenpercentage sinds 1919⁷

⁷ Bronnen : E. DAS, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991, *Res Publica*, 1992, 2, pp. 158-159; aangevuld met recente gegevens; W. DEWACHTER, Het effect van de samenvoeging van gemeenten op de gemeenteraadsverkiezingen, *Res Publica*, 1982, 3-4, p. 455 en B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp*, Leuven, Afdeling Politologie, 2000, pp. 14-15.

Deze toename zet de stijgende lijn van het percentage voorkeurstemmen verder, zij het dat de toename de laatste verkiezingen wel zeer uitgesproken is. Na een stagnatie in de jaren '80, heeft er in de jaren '90, verkiezing na verkiezing, een zeer sterke stijging van percentage voorkeurstemmen plaatsgevonden. Daar waar voor de Kamer in 1991 nog niet de helft van de kiezers een voorkeurstem uitbracht, is dit in 2003 meer dan 66 %. Het gaat hier over een toename van 18,2 % en dit op een termijn van iets meer dan 10 jaar. Voor de Senaat is de toename met 26,9 % in dezelfde tijdsperiode nog sterker. Het aantal kiezers dat bij gemeenteraadsverkiezingen een voorkeurstem uitbrengt, ligt evenwel nog steeds een stuk hoger dan bij zowel Kamer als Senaat.

B. Soorten voorkeurstembiljetten

Er zijn verschillende soorten voorkeurstembiljetten : degenen waarop enkel voor effectieve kandidaten gestemd is, degenen waarop enkel voor kandidaat-opvolgers is gestemd en degenen waarop zowel voor effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers is gestemd.

TABEL II

Absoluut aantal en percentage voorkeurstembiljetten bij de verkiezingen voor Kamer en Senaat van 2003 ingedeeld in categorieën

	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten	Voorkeurstembiljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat-opvolgers
Kamer	3.026.946	996.102	349.167
%	69,2	22,8	8,0
± 1999	+ 0,3	+ 2,8	- 3,1
Senaat	3.220.733	978.044	256.204
%	72,3	22,0	5,8
± 1999	- 7,4	+ 7,0	+ 0,5

De grootste categorie van voorkeurstembiljetten is deze waarvoor enkel op effectieve kandidaten wordt gestemd. Ongeveer 70 % van de kiezers die per voorkeur stemmen doen dit door enkel effectieve kandidaten aan te duiden. Voor de Kamer doen er zich relatief kleine wijzigingen voor ten opzichte van 1999. Opmerkelijk bij de Senaat is de sterke daling van de voorkeurstembiljetten met enkel stemmen voor effectieve kandidaten, hoewel deze categorie voorkeurstemmen nog steeds veruit de grootste blijft en ook groter is dan bij de Kamer. Dit laatste kan verklaard worden door de sterke personificatie van de Senaatsverkiezingen.

gen door de lijsttrekkers. De daling heeft waarschijnlijk te maken met een Dehaene-effect. Inzake de Senaat zijn de cijfers van de CD&V inderdaad opmerkelijk: wat betreft het percentage voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat-titularissen, scoort de partij met 50,1 % duidelijk onder het globale percentage van 72,3 %. Bij de stembiljetten met voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten én kandidaat-opvolgers en bij de stembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor opvolgers bevindt de CD&V zich met resp. 36,4 % en 13,6 % duidelijk boven dit gemiddelde. De aanwezigheid van ex-premier Jean-Luc Dehaene op de laatste plaats bij de opvolgers is hier wellicht niet vreemd aan. Ook bij Agalev bevatten 10,3 % van de voorkeurstembiljetten enkel een voorkeurstem voor opvolgers, wat merkkelijk hoger is dan het gemiddelde. Hiervoor is niet direct een verklaring: de Senaatslijst van de opvolgers werd getrokken door uittredend senator Meryem Kacar en verder waren Magda Aelvoet en Frans Lozie de enige nationale mandatarissen die op de opvolgerslijst stonden.

Voorgaande tabel hield enkel rekening met de voorkeurstembiljetten. In de volgende tabel wordt rekening gehouden met alle stembiljetten. In die zin kunnen er uitspraken gedaan worden over alle kiezers. Zo kunnen we vaststellen dat voor de Senaat bijna de helft van de kiezers enkel één of meerdere voorkeurstemmen uitbrengen op effectieve kandidaten.

TABEL III

Absoluut aantal en percentage stembiljetten bij de verkiezingen voor Kamer en Senaat van 2003 ingedeeld in categorieën

	Lijststem- biljetten	Voorkeurstem- biljetten met enkel voorkeur- stemmen voor effectieve kan- didaten	Voorkeurstembiljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstembiljet- ten met enkel voor- keurstemmen voor kandidaat-opvolgers
Kamer	2.199.974	3.026.946	996.102	349.167
%	33,5	46,1	15,2	5,3
± 1999	- 6,7	+ 4,8	+ 3,2	- 1,3
Senaat	2.096.531	3.220.733	978.044	256.204
%	32,0	49,2	14,9	3,9
± 1999	- 4,2	- 1,6	+ 5,3	+ 0,5

De gemaakte onderverdeling is niet geheel onbelangrijk omdat voor het aanwijzen van de verkozenen per partij een aantal stemmen worden overgedragen in

volgorde van de lijst.⁸ Deze voorraad stemmen bestaat voor het aanwijzen van de effectief verkozenen uit de lijststemmen voor de partij en de voorkeurstembiljetten waarop enkel voor opvolgers is gestemd. Voor de aanwijzing van de opvolgers, worden de lijststemmen aangevuld met de voorkeurstembiljetten waarvoor enkel voor effectieven is gestemd.

Op basis van de gegevens uit de tabel kan geconcludeerd worden dat vooral voor de opvolgers de voorraad over te dragen stemmen ook na halvering nog erg groot blijft. Voor de Senaat gaat het gemiddeld om 81,2 %⁹ van de stembiljetten, voor de Kamer om 79,6 %. De halvering kan hier dus maar een gering effect hebben, al moeten we er wel bij zeggen dat omdat kandidaat-opvolgers minder stemmen halen dan effectieve kandidaten de voorraad stemmen meer gebruikt wordt en dus sneller leeg dreigt te raken. Het bemachtigen van een plaats bovenaan de opvolgerlijst bij de lijstvorming lijkt dus, zeker bij regeringspartijen, een zekerdere optie te zijn dan een goede plaats buiten de eerste drie bij de effectieve kandidaten. Voor de effectieve kandidaten is de voorraad over te dragen stemmen veel kleiner, waardoor de halvering daar wel effect kan ressorteren (cfr infra). Voor de Senaat bijvoorbeeld komt maar 35,9 % van de stemmen terecht in die voorraad, die dan nog moet gehalveerd worden.

C. Het gebruik van de voorkeurstem door Vlamingen en Franstaligen

TABEL IV

Het gebruik van de voorkeurstem door de Nederlandstalige en Franstalige kiezer

	Kamer		Senaat	
	2003	± '99	2003	± '99
Nederlandstaligen/Vlaanderen ¹⁰	66,5	+ 7,5	67,7	+ 2,4
Franstaligen/ Wallonië	66,5	+ 4,2	68,5	+ 7,3

⁸ Eén van de hervormingen in de kieswet was de halvering van deze voorraad lijststemmen.

⁹ Er wordt hier gewoon de som gemaakt van de lijststembiljetten (32,0 %) en de voorkeurstembiljetten waarvoor enkel voor effectieve kandidaten is gestemd (49,2 %). Dit is de voorraad over te dragen stemmen bij de opvolgers, die evenwel nog moet gehalveerd worden.

¹⁰ Voor de Senaat werden de Nederlandstalige of Vlaamse kiezers gelijkgesteld met de kiezers uit het Nederlands kiescollege, de Franstalige of Waalse kiezers met de kiezers uit het Frans kiescollege. Voor de Kamer zijn de Vlaamse kiezers de kiezers uit de Vlaamse provinciale kieskringen + de kiezers uit de kieskring Leuven + de kiezers voor Vlaamse partijen (m.i.v. Vivant en BUB) uit Brussel-Halle-Vilvoorde. De Franstalige kiezers zijn de kiezers uit de Waalse provinciale kieskringen + de kiezers uit kieskring Nijvel + de kiezers voor Franstalige partijen (zonder Vivant en BUB) uit Brussel-Halle-Vilvoorde.

Als de gegevens worden uitgesplitst tussen Vlamingen en Franstaligen, dan blijken er wel wat verschillen op te treden. Daar waar bij de Vlamingen vooral de toename in het percentage voorkeurstemmen groot is voor de Kamer met 7,5 %, is dit bij de Franstaligen vooral voor de Senaat het geval met een toename van 7,3 %. Het lijkt erop dat de Franstaligen wat betreft de Senaat een inhaaloperatie hebben doorgevoerd. De prominente aanwezigheid van de meest bekende partijfiguren bovenaan de Senaatslijsten bij de Franstalige partijen, veel meer dan in 1999, speelt hier ongetwijfeld een rol. Daarbij komt nog dat voor de Kamer maar twee kieskringen werden aangepast in het Franstalig landsgedeelte, nl. Luik en Henegouwen. De verandering in kieskringgrootte ten opzichte van 1999 is er dus kleiner dan in Vlaanderen, waardoor ook de toename kleiner is.

D. Het gebruik van de voorkeurstem voor de Kamer per kieskring

TABEL V

Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor de Kamer in % in 2003, in vergelijking met 1999¹¹

	2003	± '99
West-Vlaanderen	63,4	+ 6,4
Oost-Vlaanderen	64,3	+ 8,9
Antwerpen	67,3	+ 7,8
Limburg	75,5	+ 8,1
Leuven	63,4	+ 2,3
Brussel-Halle-Vilvoorde	70,8	+ 5,4
Nijvel	61,4	+ 5,2
Henegouwen	60,3	+ 8,3
Namen	64,2	+ 1,4
Luik	69,5	+ 6,7
Luxemburg	72,1	+ 2,0
Het Rijk	66,5	+ 6,7

¹¹ De cijfers van de vroegere kieskringen werden voor wat betreft 1999 samengevoegd tot het niveau van de nieuwe kieskringen, zondanig dat een vergelijking met 2003 mogelijk werd.

Het valt onmiddellijk op dat het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen voor de Kamer in alle kieskringen is toegenomen. De voor de hand liggende verklaring lijkt hiervoor de vergroting van de kieskringen te zijn.

Om dit effect ten volle in te schatten, is het interessant om te kijken naar de kieskringen die ten opzichte van 1999 niet veranderd zijn. Er was enerzijds het reeds aangehaalde arrest van het Arbitragehof, dat ervoor zorgde dat in de vroegere provincie Brabant de oude regeling van kracht bleef (met kieskringen Brussel-Halle-Vilvoorde, Nijvel en Leuven), er waren anderzijds al in 1999 een aantal kieskringen georganiseerd op provinciaal niveau, nl. Limburg, Namen en Luxemburg.

Het is niet toevallig dat precies in deze kieskringen, op Limburg na dan, de kleinste toename te noteren valt. Vooral de toename in Leuven (+ 2,3 %), Luxemburg (+ 2,0 %) en Namen (+ 1,4 %) is merkelijk kleiner dan de toename in andere kieskringen. Dit lijkt de hypothese te bevestigen dat de vergroting van de kieskringen heeft gezorgd voor een groot deel van de toename. Immers, waar die vergroting niet heeft plaatsgevonden, is, op Limburg na, de toename minder groot.

Limburg vormt een uitzondering op het aangehaalde patroon. Ondanks het feit dat op 18 mei dezelfde kieskring als in 1999 werd gebruikt, is er toch een forse toename, in die mate zelfs dat Limburg nu de kieskring is waar procentueel meest per voorkeurstem wordt gestemd (75,5 %). Er kan hier sprake zijn van Stevaert-effect. Het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen van SP.A-Spirit (lijst getrokken door Steve Stevaert) is in Limburg immers gestegen met 13,5 %. Ook voor Agalev (lijst getrokken door Jacinta De Roeck) is er in Limburg een sterke toename van het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen (+ 15,0 %), al weegt dit door de slechte verkiezingsuitslag van Agalev minder zwaar door in het geheel.

De grootste toename in voorkeurstemmen wordt genoteerd in Oost-Vlaanderen met + 8,9 %. Dit kan vooral toegeschreven worden aan Agalev (lijst getrokken door de ministers Vera Dua en Jef Tavernier, + 23,78 %) en aan de VLD (lijst getrokken door premier Guy Verhofstadt en Kamervoorzitter Herman Decroo, + 11,74 %).

De grootste toename langs Franstalige kant valt te noteren in de provincie Henegouwen (+ 8,3 %). Zowel MR (lijst getrokken door Hervé Hasquin, minister-president van de Franse Gemeenschap, + 8,59 %) als Ecolo (lijst getrokken door minister van de Franse Gemeenschap Jean-Marc Nollet, + 10,50 %) als PS (lijst getrokken door Elio Di Rupo, + 6,59 %) kennen een grote toename wat hun percentage voorkeurstemmen betreft.

E. Het gebruik van de voorkeurstem per partij

TABEL VI

Het gebruik van de voorkeurstem per politieke partij voor Kamer en Senaat in % in 2003

	Kamer		Senaat	
	%	± '99	%	± '99
CD&V	74,2	+ 4,7	70,3	- 4,2
SP.A-Spirit	71,7	+ 4,6	75,1	+ 8,0
VLD	68,6	+ 5,8	71,0	- 4,4
N-VA ¹²	62,9	+ 4,7	67,0	+ 8,7
Agalev	59,2	+ 15,8	59,4	+ 0,1
VL.Blok	52,2	+ 8,4	53,5	+ 10,5
CDH	75,2	+ 0,3	75,8	+ 1,6
PS	71,4	+ 2,2	70,0	+ 6,1
MR	69,2	+ 6,3	75,0	+ 7,8
Ecolo	50,1	+ 4,2	59,2	+ 10,3
FN	36,6	+ 0,6	35,1	+ 0,4

De christen-democratische partijen, die traditioneel het meeste voorkeurstemmen aantrekken, blijven voor wat de Kamer betreft aan beide zijden van de taalgrens de partij met het hoogste percentage voorkeurstemmen. De partijen die traditioneel vrij laag scoren qua voorkeurstemmen, de groene partijen en het Vlaams Blok met name, trekken voor het eerst allemaal meer kiezers die per voorkeur stemmen aan dan kiezers die een lijststem uitbrengen. Het FN echter blijft met slechts ongeveer 35 % van hun kiezers die een voorkeurstem uitbrengen, achterop bengelen.

Voor het eerst zien we in een tabel een afname van het gebruik van de voorkeurstem, nl. voor de Senaatslijsten bij CD&V en VLD. De verklaring hiervoor moeten we gaan zoeken in 1999, toen beide lijsten zeer sterk verpersoonlijkt werden door de lijsttrekker (uittredend premier Dehaene bij de toenmalige CVP) of het lijsttrekkersduo (Verhofstadt op de eerste en Verwilghen op de tweede plaats bij de VLD), waardoor de kiezer nu minder dan in 1999 per voorkeur heeft gestemd. Dit aantrekken van veel voorkeurstemmers kan minder waar gemaakt worden door De Clerck (CD&V) en Verhofstadt (VLD) alleen. Niettemin blijft het percentage voorkeurstemmen voor beide lijsten nog boven het gemiddelde liggen. Door de aantrekkingskracht van de boegbeelden stijgt het percentage voorkeurstemmen

¹² Het percentage van de N-VA wordt telkens vergeleken met die van VU-ID uit 1999. De VU is uiteengevallen in twee delen: Spirit en N-VA. De N-VA is dus niet de enige erfgenaam van de VU, maar om toch een zekere vergelijkingsbasis te hebben met een partij die toch op zijn minst gedeeltelijk een gelijkaardig profiel had, werd ervoor geopteerd om te vergelijken met de VU.

voor de Senaat aanzienlijk bij de Franstalige partijen, met uitzondering van de CDH, die in 1999 met Maystadt al hun toenmalig boegbeeld uitspeelden.

Voor de Kamer is vooral de toename bij Agalev opmerkelijk. Door deze forse toename komt het percentage voorkeurstemmen op hetzelfde niveau als dat van de Senaat. Door de invoering van provinciale kieskringen kon Agalev anders dan in het verleden in iedere kieskring een nationaal bekende kandidaat naar voren schuiven, die bovendien figureerde op een nationale affiche. Daarmee pakte Agalev nog maar voor de tweede keer bij nationale verkiezingen uit met gepersonaliseerde affiches.

F. De mate van personificatie

TABEL VII

De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de Senaatslijsttrekkers bij de verkiezingen van 2003 en 1999

Partij	Lijsttrekker	Naamstemmen lijsttrekker	Voorkeurstem- biljetten	Graad van Personificatie
CD&V	Stefaan De Clerck	343.816	585.717	58,7
SP.A-Spirit	Steve Stevaert	604.667	761.239	79,4
VLD	Guy Verhofstadt	573.182	715.695	80,1
Vlaams Blok	Frank Van Hecke	197.641	397.010	49,8
Agalev	Mieke Vogels	51.542	95.736	53,8
N-VA	Geert Bourgeois	99.700	134.208	74,3
CDH	Joëlle Milquet	185.717	274.844	67,6
PS	Elio Di Rupo	442.537	588.827	75,2
MR	Louis Michel	446.469	596.954	74,8
Ecolo	Isabelle Durant	76.618	123.601	62,0

Partij	Lijsttrekker in 1999	Graad van Personificatie in 1999
CVP	J.-L. Dehaene	82,6
SP	L. Tobback	71,7
VLD	G. Verhofstadt	52,4
VU-ID	P. Vankrunkelsven	43,9
Agalev	M. Vogels	83,3
Vlaams Blok	W. Verreycken	38,6
PSC	P. Maystadt	80,3
PS	J. Happart	48,0
PRL-PDF	L. Michel	60,6
Ecolo	M. Nagy	29,7

Door de naamstemmen van de lijsttrekker van de Senaat te vergelijken met het totaal aantal voorkeurstembiljetten voor zijn partij en dat in een percentage uit te drukken, wordt een indicatie verkregen van de mate waarin een partij gepersonificeerd wordt door haar lijsttrekker.

De personificatie voor de Senaat is het grootst bij SP.A-Spirit en bij de VLD: zowel Steve Stevaert als Guy Verhofstadt kregen van ongeveer 80 % van hun kiezers die per voorkeur stemden een voorkeurstem. Ook Geert Bourgeois, aan wie 74,3 % van de N-VA-voorkeurstemmenkiezers zijn voorkeur gaf, scoort erg hoog. Hierdoor komt de belichaming van deze partij door haar voorzitter nog eens duidelijk tot uiting. Stefaan De Clerck (CD&V) scoort relatief laag met 58,7 %, wat een gans stuk lager is dan de 82,6 % van Jean-Luc Dehaene in 1999. De aanwezigheid van Dehaene op de kandidatenlijst in 2003 is een mogelijke verklaring voor de geringere personificatie bij Stefaan De Clerck, alsook de kritiek op zijn optreden. Als de personificatie wordt vergeleken met 1999 valt vooral de sterke toename bij Guy Verhofstadt (VLD) en de sterke afname bij Mieke Vogels (Agalev) op. Na Verhofstadt stond in 1999 Marc Verwilghen op de lijst, die door zijn voorzitterschap van de commissie-Dutroux, een monsterscore behaalde. Dit zorgde er toen in combinatie met het geringe gebruik van de meervoudige voorkeurstem voor dat de personificatie van Verhofstadt eerder gering was. Mieke Vogels verliest niet alleen in absolute termen heel wat voorkeurstemmen, ze gaat er ook relatief op achteruit, wat erop wijst dat ze ook onder Agalev-kiezers aanhang verliest. Langs Franstalige kant, met uitzondering van de CDH, is de toename van de personificatie zeer uitgesproken. Het feit dat absolute partijboegbeelden, in tegenstelling tot 1999, wel ten volle uitgespeeld werden voor de Senaat, is hiervoor de voornaamste verklaring.

De algemene graad van personificatie ligt met 70,71 % trouwens een gans stuk hoger dan in 1999, toen dit maar 61,5 % was. Als enkel de Vlaamse partijen worden beschouwd, dan bedroeg in 2003 de personaliseringsgraad 69,55 %, wat een toename is van een kleine 5 %. De toename in personificatie kan dus zeker niet helemaal op het conto van de Franstaligen worden geschreven.

G. Op zoek naar verklaringen

Er valt dus andermaal een sterke stijging van het gebruik van de voorkeurstem te noteren. De voor de hand liggende verklaring is de kieswethervorming, waarvan de verwachting was dat deze zou leiden tot een toename van het aantal voorkeurstembiljetten. Er was de vergroting van de kieskringen tot op het niveau van de provincie, waardoor kleinere partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat en de grotere partijen hun absolute boegbeelden naar voren konden schuiven. Dit werd nog in de hand gewerkt door de invoering van de mogelijkheid om zowel kandidaat te zijn voor Kamer als voor Senaat. Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam bovendien het belang van de voorkeurstem nog toe, al heeft dit bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2000 niet geleid tot een significante toename van het aantal voorkeurstemmen.

De toename is evenwel niet enkel te verklaren door de vergroting van de kieskringen. Er is immers ook een toename voor de Senaat en voor de Kamerkieskringen die al in 1999 op provinciaal niveau georganiseerd werden of die in de oude provincie Brabant ook nu nog in de oude kieskringen worden georganiseerd. We moeten dus op zoek gaan naar bijkomende verklaringen.

Er is eerst en vooral het zware stemmenverlies van Agalev en Ecolo, traditioneel partijen wiens kiezers relatief weinig voorkeurstemmen uitbrengen. Door het electorale verlies van deze partijen, wegen de groene lijststemmen minder zwaar door in het geheel, waardoor het globale aantal voorkeurstemmen kan toenemen. Daarnaast zijn er een aantal maatschappelijke evoluties die zich verder hebben doorgezet. Er ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij. Onderzoek bij de verkiezingen van 1999 wees uit dat kiezers bij gelijktijdige verkiezingen hun stem niet automatisch aan dezelfde partij geven. Voor de grote partijen is er een kernelectoraat van 50 à 55 % van de partijkiezers die voor alle verkiezingen op dezelfde dag voor één partij stemmen.¹³ De rest van de partijkiezers past zijn stemgedrag aan naargelang de assemblée die verkozen wordt. Het ligt in de lijn der verwachting dat kandidaat-gerelateerde factoren hierbij een rol spelen. Het is eveneens logisch dat als zoveel kiezers op eenzelfde dag van partij wisselen, de identificatie met één partij gering is, waardoor een lijststem voor een partij minder voor de hand ligt.

Het vertrouwen in politieke partijen in het algemeen staat bovendien op een laag pitje. Uit verschillende onderzoeken eind jaren '90 blijkt dat gemiddeld slechts 9,4 % van de Vlamingen veel of zeer veel vertrouwen heeft in politieke partijen.¹⁴ De politieke partijen bengelen hiermee helemaal achteraan wat betreft vertrouwen in instellingen en scoren nog slechter dan andere instellingen die regelmatig onder vuur liggen, zoals het gerecht, het Parlement, de Kerk en de pers. Eerder dan een lijststem te geven aan partijen, die men maar matig vertrouwd, gaat de kiezer een voorkeurstem geven aan één of meerdere personen waarin men nog vertrouwen heeft.

In plaats van partij-identificatie is er dus een toegenomen personalisering van de politiek gekomen, nog versterkt door de toegenomen mediatisering van de politiek en van de verkiezingen in het bijzonder. De overvloed aan vaak luchtige tv-programma's rond de verkiezingen was zeer uitgesproken tijdens deze verkiezingscampagne.

De toename van de personificatie door de lijsttrekkers voor de Senaat ten opzichte van 1999 met nog eens bijna 10 % vormt een goede illustratie van de nog toegenomen personalisering.

Nochtans waren er ook een aantal factoren die een verdere toename konden tegenwerken. Er zijn enerzijds vrij strenge campagneregels, met o.m. een verbod op 20 m²-affiches in de sperperiode, waarover een aantal kandidaten hun beklag

¹³ B. MADDENS en I. HAJNAL, De al dan niet gesplitste partijkeuze en de beleidsthema's. In : M. SWYNGEDOUW en J. BILLIET, *De kiezer heeft zijn redenen*, Acco, Leuven, 2002, pp. 57-71.

¹⁴ M. ELCHARDUS en W. SMITS, *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*, VUBPress, Brussel, 2002, pp. 16-17.

deden. Er was anderzijds de vrees dat door de vergroting van de kieskringen de kiezer meer vervreemd zou raken van de politici¹⁵, wat potentieel tot een daling van het percentage voorkeurstemmen zou kunnen leiden. De praktijk heeft echter uitgewezen dat deze factoren minder zwaar hebben doorgewogen dan de andere factoren, waardoor het aantal voorkeurstemmen is toegenomen.

III. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet

A. Algemeen

Sinds de parlementsverkiezingen van 1995 heeft de kiezer de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen, zolang het maar gaat over kandidaten van dezelfde partij. Er moet sindsdien een terminologisch onderscheid gemaakt worden tussen een voorkeurstembiljet, zijnde een stembiljet waarop één of meerdere voorkeurstemmen zijn uitgebracht, en een voorkeurstem of naamstem. De kiezer maakte in het verleden echter maar in zeer beperkte mate gebruik van de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen.

TABEL VIII

Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor Kamer en Senaat

	Voorkeurstembiljetten	Naamstemmen	Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet	± 1999
Kamer	4.372.215	9.740.149	2,23	+ 0,60
Senaat	4.454.980	10.572.339	2,37	+ 0,58

De toename is zeer opvallend, zeker als in rekening wordt gebracht dat in 1999 zelfs een zeer lichte afname te noteren viel ten opzichte van 1995, toen de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen voor het eerst van toepassing was.¹⁶ Het gaat hier dus zeker niet om het doorzetten van een bepaalde trend. De toename is het grootst voor de Kamer met 0,60, zondanig dat kan gesteld worden dat degenen die een voorkeurstem uitbrachten voor de Kamer gemiddeld genomen op 2,23 kandidaten stemden. Voor de Senaat is de toename iets kleiner met 0,58 maar het gemiddelde ligt met 2,37 naamstemmen per biljet wel nog steeds hoger.

¹⁵ Zie o.m. P. TANT, P. LANO en H. DE LOOR, Wie wordt beter van de kieshervorming?, *De Standaard*, 12 september 2002.

¹⁶ J. SMITS en B. WAUTERS, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999, *Res Publica*, 2-3, 2000, pp. 284-285.

B. *Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet bij Vlamingen en Franstaligen*

TABEL IX

Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor Kamer en Senaat door de Nederlandstalige en Franstalige kiezer

	Kamer		Senaat	
	2003	± '99	2003	± '99
Nederlandstaligen/Vlaanderen	2,38	+ 0,70	2,64	+ 0,85
Franstaligen/ Wallonië	1,97	+ 0,41	1,94	+ 0,27

Er wordt door de Vlaamse kiezer intenser gebruik gemaakt van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem te brengen dan door de Franstalige kiezer. Ook in 1999 bracht de Vlaamse kiezer meer voorkeurstemmen per biljet uit, maar het verschil was al bij al eerder gering. Opmerkelijk is nu het relatief grote verschil tussen Vlamingen en Franstaligen. De Franstalige kiezer brengt gemiddeld genomen minder dan 2 voorkeurstemmen per stembiljet uit, terwijl dit bij de Vlaming ruim meer is dan 2 per biljet. Voor de Franstalige kiezer is er ook nagenoeg geen verschil tussen Kamer en Senaat voor wat betreft het uitbrengen van meerdere voorkeurstemmen. Niettemin viel er ook bij de Franstaligen een toename te noteren van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem, al was die toename beduidend kleiner dan deze bij de Vlaamse kiezer.

C. *Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor de Kamer per kieskring*

Er is evenwel enige voorzichtigheid geboden bij het vergelijken van resultaten. Immers, als er meer kandidaten op een lijst staan, wat door de vergroting van de kieskringen het geval was, kunnen kiezers sowieso ook potentieel meer voorkeurstemmen per stembiljet uitbrengen.¹⁷

Een verdere analyse van onderzoek bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 toont echter aan dat deze potentie zich niet steeds in praktijk zet. Er is in tegendeel zelfs een omgekeerd effect: het aantal te begeven zetels per gemeente vertoont een duidelijk significante negatieve samenhang met het aantal uitgebrachte naamstemmen per voorkeurstembiljet.¹⁸ Op basis van deze gegevens, kan gesteld worden over gemeenteraadsverkiezingen: hoe meer zetels er te begeven zijn, en dus hoe meer kandidaten er op een lijst staan, hoe kleiner het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen per voorkeurstembiljet. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat het aantal zetels per gemeente wordt berekend aan de hand van het aantal inwoners

¹⁷ P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, In het oog, in het hart? De Antwerpse districtraadsverkiezingen en de kloof tussen burger en bestuur, *Res Publica*, 4, 2002, p. 542.

¹⁸ Pearson's correlatiecoëfficiënt: -0.3315 ($p < 0.0001$)

per gemeente, wat ervoor zorgt dat er in verstedelijkt gebied meer kandidaten op de lijst staan. Het is nu precies in verstedelijkt gebied dat er merkkelijk minder voorkeurstemmen per biljet worden uitgebracht dan in plattelandsgemeenten¹⁹, vandaar de negatieve samenhang bij gemeenteraadsverkiezingen tussen naamstemmen per biljet en aantal kandidaten.

Het kan niettemin toch nuttig zijn om naast het absolute cijfer, ook oog te hebben voor het procentuele cijfer ten opzichte van het totaal aantal kandidaten op de lijst.²⁰

Voor 1999 werden deze percentages per provincie berekend door een gewogen gemiddelde te maken van de percentages van de afzonderlijke kieskringen per provincie.

TABEL X

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring (in absolute en relatieve termen) voor Kamer in 2003

	aantal kandidaten 2003 ²¹	aantal naamstemmen 2003	± '99	% 2003	± '99
West-Vlaanderen	25	2,76	+ 1,00	11,04	- 3,59
Oost-Vlaanderen	31	2,41	+ 0,80	7,74	- 4,63
Antwerpen	37	1,95	+ 0,51	5,27	- 2,72
Limburg	19	2,84	+ 0,70	14,95	+ 2,36
Leuven	13	2,01	+ 0,40	15,46	+ 3,08
Brussel-Halle-Vilvoorde	34	2,17	+ 0,49	9,04	+ 3,04
Nijvel	11	1,78	+ 0,26	16,18	+ 2,36
Henegouwen	30	1,91	+ 0,47	6,33	- 5,29
Namen	12	2,05	+ 0,23	17,08	+ 1,91
Luik	24	1,96	+ 0,51	8,17	- 4,74
Luxemburg	10	2,28	+ 0,41	22,80	+ 2,02
Het Rijk		2,23	+ 0,60		

In elke kieskring viel in absolute termen een toename te noteren van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem. De kieskring waar het grootste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet wordt uitgebracht is Limburg met gemid-

¹⁹ B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp*, Leuven, Afdeling Politologie, 2000, pp. 41-43.

²⁰ P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, *a.w.*, pp. 542-544.

²¹ Met inbegrip van kandidaat-opvolgers.

deld 2,84 naamstemmen per voorkeurstembiljet. Nochtans is dit helemaal niet de kieskring met de meeste kandidaten op de lijst. De kieskring met de minste kandidaten, Luxemburg, scoort met 2,28 ook (net) boven het landelijk gemiddelde. Anderzijds scoren de kieskringen met de meeste kandidaten op de lijst niet bijster hoog : in Antwerpen en Brussel-Halle-Vilvoorde worden met resp. 1,95 en 2,17 naamstemmen per voorkeurstembiljet scores genoteerd beneden het landelijk gemiddelde. West-Vlaanderen kent de grootste aangroei : gemiddeld genomen werd daar 1 kandidaat meer aangeduid door de voorkeurstemmenkiezers in vergelijking met 1999.

In procentuele termen wordt in de kieskringen die vergroot werden ten opzichte van 1999 een achteruitgang genoteerd, wat er op wijst dat de toename in het gebruik van de meervoudige voorkeurstem geen gelijke tred kan houden met de toename in het aantal kandidaten.

D. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet per partij

TABEL XI
Het gemiddeld aantal naamstemmen per politieke partij voor Kamer en Senaat in 2003

	Kamer		Senaat	
		± '99		± '99
CD&V	2,73	+ 1,03	3,07	+ 1,31
SP.A-Spirit	2,06	+ 0,40	2,10	+ 0,18
VLD	2,34	+ 0,64	2,67	+ 0,80
N-VA	2,80	+ 1,12	3,16	+ 1,21
Agalev	2,45	+ 0,74	2,84	+ 1,10
Vl.Blok	2,35	+ 0,71	2,82	+ 0,82
CDH	2,11	+ 0,49	2,16	+ 0,57
PS	1,89	+ 0,42	1,81	+ 0,23
MR	1,95	+ 0,36	1,89	+ 0,17
Ecolo	2,10	+ 0,46	2,10	+ 0,31
FN	2,02	+ 0,40	2,16	+ 0,34

De N-VA scoort het hoogst inzake het gebruik van de meervoudige voorkeurstem, en dit zowel voor Kamer als voor Senaat. Opmerkelijk is de relatief lage score van het kartel SP.A-Spirit. De verwachting was dat binnen een kartel veel naamstemmen per voorkeurstembiljet zouden opduiken omdat kiezers door alle kandidaten van een bepaalde partij aan te duiden zo hun voorkeur kunnen uitdrukken voor die partij binnen het kartel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen werd deze hypothe-

se bevestigd. Als het geheel van diverse lokale kartels wordt vergeleken met de andere nationale partijen, dan haalt dit geheel het hoogste gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet, met name 3,47. De tweede hoogste score wordt behaald door de toenmalige CVP met 3,15.²²

Concreet was de verwachting voor de parlementsverkiezingen dat SP.A-kiezers zoveel mogelijk SP.A-kandidaten zouden aanduiden en Spirit-kiezers zoveel mogelijk Spirit-kandidaten, waardoor het gemiddeld aantal naamstemmen per stembiljet voor het kartel SP.A-Spirit hoog zou liggen. Dit heeft zich echter niet voorgedaan: het kartel SP.A-Spirit haalt wat betreft de Vlaamse partijen merkwaardig genoeg het kleinste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet. Een mogelijke verklaring hiervoor kan het relatief gering aantal Spirit-kandidaten op de lijst zijn, alleszins minder dan bij vele kartels op lokaal vlak.

E. Op zoek naar verklaringen

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. Daar waar bijvoorbeeld iemand uit de oude kieskring Aalst-Oudenaarde in 1999 de keuze had tussen 11 kandidaten, is dat nu voor dezelfde kiezer opgelopen tot 31 in de provinciale kieskring Oost-Vlaanderen. In combinatie met maatregelen om meer vrouwen op kandidatenlijsten te krijgen en een stemvrouw campagne, leidt dit er toe dat kiezers die alle vrouwen van een lijst aanduiden, meer voorkeurstemmen per biljet hebben uitgebracht dan in 1999, hoewel ze misschien in se niets anders deden dan in 1999, nl. alle vrouwen aanduiden.

Een ander effect van het organiseren van de Kamerverkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Critici vreesden dat daardoor lokaal gekende kandidaten nog onvoldoende aan de bak zouden komen. Onderzoek naar de spreiding van voorkeurstemmen heeft echter uitgewezen dat bij de verkiezingen van 2003 nog bijna 65 % van de verkozenen lokaal sterk ingeplant was.²³ Dit wijst erop dat lokaal gekende kandidaten niet over het hoofd worden gezien door de kiezer. Een kiezer brengt dan een voorkeurstem uit voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar kijkt daarna ook naar de lokaal gekende kandidaten en geeft ook aan hen een voorkeurstem. Hierdoor neemt het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet toe.

²² B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp*, Leuven, Afdeling Politologie, 2000, pp. 28-29.

²³ B. WAUTERS, *Over lokale garnalen en nationale kopstukken. Een analyse van de geografische spreiding van voorkeurstemmen bij de Kamerverkiezingen van 18 mei 2003*, Paper voorgesteld tijdens het Politicologen-etmaal 2003 in de werkgroep 'De rekrutering van politiek personeel', Dordrecht, 22-23 mei 2003, 23 p. + bijlage.

Er is nochtans meer aan de hand. Immers, het aantal naamstemmen per biljet nam eveneens toe in Kamerkieskringen waaraan niets veranderd is en voor de Senaatsverkiezingen die in dezelfde kieskringen als in 1999 werden georganiseerd. Een mogelijke verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Deze maatregel werd in 1995 ingevoerd, maar kreeg toen slechts relatief weinig aandacht in de pers. Omdat de recente kishervorming zo ingrijpend was, werd er nu wel uitgebreid gefocust op de wijzigingen in de kieswet en werd met hand en tand uitgelegd hoe men geldig kon stemmen. Zo ging ook meer aandacht dan anders naar de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per stembiljet uit te brengen, zonder dat dit evenwel een nieuwe maatregel was. De toename in het gebruik van de meervoudige voorkeurstem kan dus ook gedeeltelijk verklaard worden door een grotere bekendheid van de mogelijkheid om dit te doen.

IV. Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde

TABEL XII

Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde bij de verkiezingen van 18 mei 2003.²⁴

kieskring	verkozen	partij	plaats	reden	mandaat opgenomen
Antwerpen	M. Vanderpoorten	VLD	lijstduwer	halvering	neen
	A. Tamsamani	SP.A-Spirit	7e	halvering	ja
	K. Van Brempt	SP.A-Spirit	23e	halvering	neen
	M. Verhaegen	VD&V	6e	halvering	ja
	J. Ansoms	CD&V	lijstduwer	vks >	ja
	F. Dewinter	VL BL	lijstduwer	vks =	neen
	N. Caslo	VL BL	8e	halvering	ja
	S. Neel	VL BL	12e	halvering	ja
O-Vlaanderen	K. De Gucht	VLD	lijstduwer	vks >	ja
Limburg	G. Swennen	SP.A-Spirit	lijstduwer	halvering	ja
Senaat	C. Geerts	SP.A-Spirit	8e	vks >	ja
	F. Dewinter	VL BL	lijstduwer	vks =	neen
	E. Schouppe	CD&V	lijstduwer	halvering	ja

²⁴ Volgende afkortingen werden gebruikt bij redenen :

(1) halvering : verkozen dankzij halvering;

(2) vks > : zonder halvering zou het aantal voorkeurstemmen ook groter geweest zijn dan aantal voorkeurstemmen + voorraad lijststemmen van andere kandidaat;

(3) vks = : aantal voorkeurstemmen is groter dan cijfer van verkiesbaarheid;

(4) nut. volg. : zonder halvering zou deze kandidaat gewoon binnen de nuttige volgorde verkozen geweest zijn.

Zowel (2), (3) als (4) zouden ook zonder halvering verkozen geweest zijn.

kieskring	verkozen	partij	plaats	reden	mandaat opgenomen
	K. De Gucht	VLD	lijstduwer	vks >	neen
	J-M Dedecker ²⁵	VLD	6e	nut. volg.	ja
Brus-H-Vilv	F-X de Donnea	MR	lijstduwer	halvering	ja
Henegouwen	C. Bertouille	MR	6e	halvering	neen
	S. Pécriaux	PS	18e	vks >	ja
Luik	Ph. Monflis ²⁵	MR	5e	nut. volg.	ja
	R. Denis	MR	lijstduwer	vks >	ja
	L. Smal	CDH	3e	halvering	ja
	A-M Lizin	PS	14e	vks >	neen
	J. Happart	PS	lijstduwer	halvering	neen
Senaat	M. Wilmots ²⁵	MR	4e	nut. volg.	ja
	A. De Decker	MR	lijstduwer	halvering	ja

In totaal zijn er 18 Kamerleden en 7 Senatoren buiten de nuttige volgorde verkozen. Dit zijn er heel wat meer dan in 1999 toen voor de Kamer niemand buiten de nuttige volgorde verkozen werd en voor de Senaat enkel Jean-Marie Dedecker (VLD) en Theo Kelchtermans (CVP). Van 1919 tot en met 1999 slaagde maar 30 van de 5019 Kamerleden (0,60 %) erin om buiten de nuttige volgorde verkozen te raken.²⁶

In de kieskringen West-Vlaanderen, Leuven, Waals-Brabant, Namen en Luxemburg is er nu nog steeds niemand buiten de nuttige volgorde verkozen en heeft de halvering van de voorraad lijststemmen dus geen zichtbaar effect gehad.

De sterke stijging van het aantal verkozenen buiten de 'nuttige volgorde' heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststemmen te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waaruit kandidaten in volgorde van hun plaats op de lijst kunnen putten, sneller opge-

²⁵ Strikt genomen zijn deze personen niet buiten de nuttige volgorde verkozen. De partij van Marc Wilmots (MR) behaalt voor de Senaat 4 verkozenen. Normaal gezien staat Marc Wilmots (4de op de lijst) dan op een verkiesbare plaats en heeft hij geen nood aan een doorbreken van de nuttige volgorde. Hij wordt evenwel als derde verkozen en springt daarmee over de nummer 3 op de lijst, Antoine Duquesne, die echter de vierde zetel binnenrijft. Hetzelfde geldt voor Jean-Marie Dedecker (VLD) die op de zesde plaats staat terwijl zijn partij zeven zetels behaalt, maar wel de zesde zetel haalt voor Annemie Van De Casteele (op de 5de plaats), die de zevende zetel binnenhaalt. Karel De Gucht heeft al eerder de nuttige volgorde doorbroken. Philippe Monfils (MR) haalt in Luik vanop de 5de plaats de vierde zetel binnen en springt daarmee over Sabine Laruelle (4de plaats) die wel de vijfde zetel binnenhaalt. Al deze verkozenen stonden op een verkiesbare plaats gegeven het aantal zetels dat hun partij behaalde, maar sprongen niettemin over een andere kandidaat. Zonder dit springen zouden ze evenwel ook verkozen geweest zijn. Er kan over gediscussieerd worden of ze al dan niet thuis horen in het rijtje verkozenen buiten de nuttige volgorde.

²⁶ W. DEWACHTER, Enkele beschouwingen over de geldigheid van de Belgische kiesstelsels, *Academiae Analecta*, 1988, 1, pp. 104-107; aangevuld met gegevens voor 1991, 1995 en 1999.

bruikt. Dit is echter geenszins de enige reden en eigenlijk was de halvering voor de Kamer slechts in de 11 van de 18 gevallen doorslaggevend en voor de Senaat maar in 2 van de 7 gevallen. In de andere gevallen zouden de lijstbrekers ook zonder de halvering verkozen zijn.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren, zoals Karel De Gucht en Philip Dewinter als steunende lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. Hierdoor neemt de kans dat een goedscorende kandidaat de lijstvolgorde gaat doorbreken toe.

Het is vooral in de grote kieskringen, daar waar partijen veel zetels halen, dat de nuttige volgorde wordt doorbroken. Ook in 1999 bleek dat voor verkiezingen waar het aantal zetels per partij groot was, zoals de verkiezingen voor de Duitstalige Gemeenschapsraad en voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, de nuttige volgorde herhaaldelijk doorbroken werd. De invoering van de kiesdrempel heeft het aantal partijen doen afnemen, en heeft tegelijkertijd het aantal zetels per partij vergroot. Daarnaast was er, los van de kiesdrempel, ook de electorale achteruitgang van Agalev en N-VA.

Dat bijvoorbeeld in Antwerpen 8 keer de volgorde van de Kamerlijst doorbroken werd, is vooral een gevolg van het feit dat de andere partijen door het zetelverlies van Agalev en N-VA over een groot aantal verkozenen beschikken. In kieskringen waar een partij slechts één of twee verkozenen heeft, wordt de nuttige volgorde hoogst uitzonderlijk doorbroken; in kieskringen waar een partij veel zetels haalt, gebeurt dit vaker.

Het was de bedoeling van de regering-Verhofstadt om door de halvering van het gewicht van de lijststem de kiezer meer inspraak te geven in wie verkozen wordt. Op het eerste gezicht lijkt dat gelukt, maar bij nader inzien moet het sterk worden gerelativeerd. Diverse politici die de lijstvolgorde doorbraken, hadden immers niet de intentie om hun mandaat op te nemen omdat ze hun lopende mandaten van minister of Vlaams of Europees parlamentslid wilden behouden. Alles samen hebben 8 van de 25 lijstbrekers²⁷ hun mandaat niet opgenomen, wat toch neerkomt op bijna één derde van de verkozenen buiten de nuttige volgorde. Zij werden opgevolgd door verkozen opvolgers, bij wie de nuttige volgorde ook weer speelde. De vaststelling dat de kiezer door de halvering meer inspraak kan hebben, moet derhalve dan ook op zijn minst genuanceerd worden.

V. De (gecorrigeerde) 500-schaal

De eerste dagen na de verkiezingen barst er steevast een discussie los over welke kandidaat nu best heeft gescoord qua voorkeurstemmen en wie er op vooruit is gegaan ten opzichte van de vorige verkiezingen en wie achteruit.

²⁷ Hieraan kan eventueel nog Anissa Tamsamani worden toegevoegd. Zij legde wel de eed af als Kamerlid maar nam vrij snel weer ontslag om staatssecretaris in de federale regering te worden.

W. Dewachter heeft in 1967 een formule ontwikkeld die ervoor zorgt dat voorkeurstemmen kunnen vergeleken worden over de grenzen van partijen en kieskringen heen, de zgn. 500-schaal.²⁸ Daarnaast heeft de formule als voordeel dat ze een combinatie is van zowel relatieve als absolute cijfers. De formule gaat als volgt :

$$\frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat}}{500} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat} \times 100}{\text{Stemcijfer van de partij in de kieskring}}$$

Daarnaast kan ook met de 1000-schaal gewerkt worden, waarbij gedeeld wordt door 1000 ipv door 500. Voor de Senaat wordt omwille van de grootte van de kieskringen sinds 1995 met een gecorrigeerde 500-schaal gewerkt waarbij wordt gedeeld door 5x500 in plaats van door 500.²⁹ Mogelijks dringt de vergroting van de kieskringen voor de Kamer ook een herziening van de formule voor de Kamer op, maar hierop kan binnen het bestek van dit artikel niet verder worden ingegaan. In de tabel in bijlage worden voor de Kamer zowel de 500- als de 1000-schaal gebruikt.

Voor de Kamer scoort Guy Verhofstadt (VLD) het best zowel op de 500- als voor de 1000-schaal. Voor de rest wordt de top-10 bevolkt door uittreedende ministers en partijleiders.³⁰ De uitzondering hierop wordt gevormd door twee jonge vrouwen die door hun partij als lijsttrekker werden uitgespeeld en die erg goed scoorden bij de verkiezingen, nl. Freya Van Den Bossche (SP.A-Spirit) en Inge Vervotte (CD&V).

Vier van de tien plaatsen in de top-10 worden trouwens ingenomen door kandidaten van SP.A-Spirit.³¹ De eerste kandidaat van de VLD na premier Verhofstadt, Herman Decroo, daarentegen staat pas op de 13de plaats. Verder staat de eerste kandidaat van de CDH, Joëlle Milquet op de 26ste plaats en de eerste kandidaat van Spirit, Bert Anciaux, pas op de 51ste plaats.

Onderaan de rangorde voor de Kamer staan opmerkelijk veel Vlaams Blok-kandidaten. Ondanks het feit dat ze relatief weinig voorkeurstemmen behaalden, raakten ze toch verkozen.

Voor de Senaat scoort Steve Stevaert het beste volgens de gecorrigeerde 500-schaal. Hij wordt gevolgd door Guy Verhofstadt. Zowel Bert Anciaux (SP.A-Spirit) als Joëlle Milquet (CDH) scoren hier merkelijk beter dan voor de Kamer.

²⁸ W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen, *Politica*, 1967, 3, pp. 205-217.

²⁹ J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 151-154.

³⁰ Patrick Janssens is gewezen partijvoorzitter, maar op het moment van de verkiezingen nog maar enkele maanden voorzitter af. Filip Dewinter is formeel niet de partijleider van het Vlaams Blok, maar wordt toch algemeen aanzien als de belangrijkste spreekbuis van zijn partij.

³¹ Eigenlijk gaat het zelfs over vier kandidaten van de SP.A.

VI. Besluit

De federale verkiezingen van 2003 hebben grote verschuivingen teweeg gebracht wat betreft het gebruik van de voorkeurstem. Deze verschuivingen hebben zich zowel voorgedaan in kieskringen die ten opzichte van 1999 gewijzigd zijn, als deze die dit niet zijn. Ten dele kan de evolutie dus verklaard worden door de hervorming van de kieswet, ten dele hebben andere factoren meegespeeld.

Er was ten eerste andermaal een sterke stijging van het aantal voorkeurstembiljetten te noteren, zodanig dat nog nooit zoveel kiezers een voorkeurstem hebben uitgebracht als deze keer. De kieswethervorming vormt ten dele een verklaring: er was de vergroting van de kieskringen tot op provinciaal niveau, waardoor partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat naar voren konden schuiven, nog in de hand gewerkt door de invoering van de mogelijkheid om kandidaat te zijn voor zowel Kamer als voor Senaat. Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam bovendien het belang van de voorkeurstem nog toe.

Daarnaast is er het zware stemmenverlies van de groene partijen, wiens kiezers relatief weinig voorkeurstemmen uitbrengen. Verder hebben een aantal maatschappelijke trends zich verder doorgezet, waardoor de stijgende lijn van het voorkeurstemgebruik werd doorgetrokken. Er ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij, nog versterkt door een verminderd vertrouwen in politieke partijen in het algemeen. In plaats daarvan zijn de verkiezingen, mede onder invloed van de toegenomen mediatisering, meer gepersonaliseerd geworden dan ooit tevoren.

Er is, ten tweede, ook een onverwacht grote toename van het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet. Deze maatregel was voor het eerst van toepassing bij de verkiezingen van 1995, maar kende zowel in 1995 als in 1999 een eerder beperkt succes.

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. Een ander effect van het organiseren van de Kamerverkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Het lijkt er sterk op dat een kiezer in de grotere kieskringen een voorkeurstem uitbrengt voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar dat hij daarnaast ook kijkt naar de lokaal gekende kandidaten op de lijst en ook aan hen een voorkeurstem geeft. Een bijkomende verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Omdat de recente keshervorming zo ingrijpend was, werd er uitgebreid uitgelegd hoe men geldig kon stemmen. Zo ging ook meer aandacht dan anders naar de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per stembiljet uit te brengen.

Er is ten derde het groot aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde. Daar waar dit in het verleden zelden of nooit gebeurde, zijn er nu voor de Kamer 18 en voor de Senaat 7 verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde. De sterke stijging heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststemmen te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waar kandidaten volgens de volgorde van de lijst uit kunnen putten, sneller opgebruikt. Dit is echter geenszins de enige reden.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren als lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. De toename van het aantal zetels per partij, door de kiesdrempel en de slechte score van Agalev en N-VA is een andere factor die zorgt voor meer verkozenen buiten de lijstvolgorde. Doordat een aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde hun mandaat niet hebben opgenomen, moet de grotere greep van de kiezer op wie hem vertegenwoordigt in het parlement toch enigszins genuanceerd worden.

The use of the preferential vote at the Belgian federal elections of 2003

At 18 May 2003, elections for both the Belgian House of Representatives and Senate were held within a new institutional framework: among others the constituencies were enlarged.

The percentage of voters casting a preferential vote increased again, reaching the highest score ever with 66,5 % for the House and 68,0 % for the Senate. Voters can also cast a vote for several candidates figuring on the same party list, which was not done very frequently in the past. The number of preference votes on one ballot increased enormously, with now on average 2,23 for the House and 2,37 for the Senate. More candidates than ever succeeded in becoming elected out of the order of the party list, which was mostly decisive in the past.

The new electoral laws are one reason for these changes, together with some political and social evolutions, such as individualism, anti-party feelings and mediatisation.

Bijlage : de verkozen parlementsleden en hun voorkeurstemmen

Kamer

	Naam	vks	partij	kieskring	500	1000
1	Verhofstadt Guy	166.771	vld	oost-vlaanderen	389,7	222,9
2	Di Rupo Elio	151.964	ps	henegouwen	351,4	199,4
3	Stevaert Steve	130.339	sp.a-spirit	limburg	335,2	204,9
4	Van Den Bossche Freya	105.875	sp.a-spirit	oost-vlaanderen	261,4	155,5
5	Reynders Didier	96.854	mr	luik	245,6	148,8
6	De Clerck Stefaan	98.671	cd&v	west-vlaanderen	243,7	145,0
7	Vervotte Inge	93.030	cd&v	antwerpen	228,3	135,3

	Naam	vks	partij	kieskring	500	1000
8	Vande Lanotte Johan	89.950	sp.a-spirit	west-vlaanderen	225,4	135,5
9	Janssens Patrick	89.011	sp.a-spirit	antwerpen	214,5	125,5
10	Dewinter Filip	77.891	vlaams blok	antwerpen	184,7	106,8
11	Annemans Gerolf	76.829	vlaams blok	antwerpen	182,2	105,3
12	Leterme Yves	70.254	cd&v	west-vlaanderen	173,5	103,2
13	De Croo Herman	72.936	vld	oost-vlaanderen	170,4	97,5
14	Dewael Patrick	58.164	vld	limburg	167,6	109,4
15	Verwilghen Marc	59.220	vld	west-vlaanderen	152,8	93,6
16	Van Parys Tony	58.333	cd&v	oost-vlaanderen	148,2	89,9
17	Somers Bart	57.812	vld	antwerpen	139,4	81,5
18	Daerden Michel	55.565	ps	luik	136,8	81,3
19	Michel Charles	41.186	mr	nijvel	126,7	85,5
20	Vandeurzen Jo	43.088	cd&v	limburg	123,2	80,1
21	Onkelinx Laurette	43.473	ps	b-h-v	120,5	77,1
22	Bourgeois Geert	30.976	n-va	west-vlaanderen	118,0	87,0
23	Vandenbroucke Frank	32.682	sp.a-spirit	b-h-v	111,0	78,3
24	Landuyt Renaat	43.985	sp.a-spirit	west-vlaanderen	110,2	66,2
25	Picqué Charles	38.615	ps	b-h-v	107,1	68,4
26	Milquet Joëlle	27.530	cdh	b-h-v	106,9	79,3
27	Vanhecke Frank	36.150	vlaams blok	west-vlaanderen	104,6	68,5
28	Ducarme Daniel	40.744	mr	b-h-v	103,8	63,1
29	Daems Rik	32.252	vld	leuven	102,2	69,9
30	Flahaut André	25.428	ps	nijvel	98,0	72,6
31	Eerdekens Claude	31.151	ps	namen	95,2	64,1
32	Arena Marie	40.747	ps	henegouwen	94,2	53,5
33	Fournaux Richard	22.768	cdh	namen	89,6	66,8
34	De Crem Pieter	34.941	cd&v	oost-vlaanderen	88,8	53,9
35	Arens Josy	20.369	cdh	luxemburg	87,2	66,8
36	Van Rompuy Herman	25.897	cd&v	b-h-v	86,9	61,0
37	Tant Paul	32.822	cd&v	oost-vlaanderen	83,4	50,6
38	Van Den Eynde Francis	31.370	vlaams blok	oost-vlaanderen	82,1	50,7
39	Demotte Rudy	35.384	ps	henegouwen	81,8	46,4
40	Barzin Anne	24.353	mr	namen	79,3	54,9
41	Neyts-Uyttebroeck Anne- mie	25.919	vld	b-h-v	78,5	52,6
42	Schoofs Bert	24.101	vlaams blok	limburg	77,0	52,9
43	Hasquin Hervé	28.531	mr	henegouwen	75,0	46,4
44	Wathelet Melchior	24.154	cdh	luik	74,7	50,6
45	Kelchtermans Theo	25.906	cd&v	limburg	74,1	48,2
46	Collard Philippe	17.847	mr	luxemburg	72,8	54,9

	Naam	vks	partij	kieskring	500	1000
47	Langendries Raymond	14.017	cdh	nijvel	72,5	58,5
48	De Gucht Karel	30.972	vld	oost-vlaanderen	72,4	41,4
49	Lizin Anne-Marie	29.327	ps	luik	72,2	42,9
50	Goutry Luc	28.381	cd&v	west-vlaanderen	70,1	41,7
51	Anciaux Bert	20.596	sp.a-spirit	b-h-v	70,0	49,4
52	Happart José	28.057	ps	luik	69,1	41,0
53	El Khadraoui Saïd	21.015	sp.a-spirit	leuven	68,9	47,8
54	Devlies Carl	18.844	cd&v	leuven	67,7	48,8
55	Claes Hilde	26.314	sp.a-spirit	limburg	67,7	41,4
56	Deleuze Olivier	17.140	ecolo	b-h-v	67,1	49,9
57	De Man Filip	21.212	vlaams blok	b-h-v	66,9	45,6
58	Moerman Fientje	27.492	vld	oost-vlaanderen	64,2	36,7
59	Maingain Olivier	24.403	mr	b-h-v	62,2	37,8
60	Perpete André	13.967	ps	luxemburg	61,5	47,6
61	D'Hondt Greta	23.909	cd&v	oost-vlaanderen	60,8	36,9
62	Bellot François	18.399	mr	namen	59,9	41,5
63	Delizée Jean-Marc	19.590	ps	namen	59,9	40,3
64	Pieters Trees	23.556	cd&v	west-vlaanderen	58,2	34,6
65	Chastel Olivier	22.133	mr	henegouwen	58,1	36,0
66	Van Der Auwera Liesbeth	19.962	cd&v	limburg	57,1	37,1
67	Viseur Jean-Jacques	17.660	cdh	henegouwen	55,4	37,7
68	Ansoms Jos	21.919	cd&v	antwerpen	53,8	31,9
69	Moriau Patrick	22.952	ps	henegouwen	53,1	30,1
70	Smal Louis	16.881	cdh	luik	52,2	35,3
71	Vanvelthoven Peter	20.269	sp.a-spirit	limburg	52,1	31,9
72	Verherstraeten Servais	20.976	cd&v	antwerpen	51,5	30,5
73	Hermans Margriet	20.723	vld	antwerpen	50,0	29,2
74	Deseyn Roel	19.918	cd&v	west-vlaanderen	49,2	29,3
75	de Donnea François-Xavier	18.985	mr	b-h-v	48,4	29,4
76	Vautmans Hilde	16.448	vld	limburg	47,4	30,9
77	Van Weert Els	19.266	sp.a-spirit	antwerpen	46,4	27,2
78	Beckers-Govaerts Marleen	14.256	vlaams blok	limburg	45,5	31,3
79	Van Campenhout Ludo	18.599	vld	antwerpen	44,8	26,2
80	Lano Pierre	17.294	vld	west-vlaanderen	44,6	27,3
81	Vanderpoorten Marleen	18.402	vld	antwerpen	44,4	26,0
82	Tilmans-Conard Dominique	10.772	mr	luxemburg	43,9	33,2
83	Van Der Maelen Dirk	17.722	sp.a-spirit	oost-vlaanderen	43,7	26,0
84	Claes Dirk	12.152	cd&v	leuven	43,6	31,5
85	Colen Alexandra	18.313	vlaams blok	antwerpen	43,4	25,1

	Naam	vks	partij	kieskring	500	1000
86	Van Grembergen Paul	17.566	sp.a-spirit	oost-vlaanderen	43,4	25,8
87	Simonet Jacques	16.994	mr	b-h-v	43,3	26,3
88	Pinxten Karel	14.885	vld	limburg	42,9	28,0
89	Douifi Dalila	17.009	sp.a-spirit	west-vlaanderen	42,6	25,6
90	De Permentier Corinne	16.176	mr	b-h-v	41,2	25,0
91	Anthuenis Filip	17.599	vld	oost-vlaanderen	41,1	23,5
92	Bacquelaine Daniel	15.835	mr	luik	40,2	24,3
93	Monfils Philippe	15.788	mr	luik	40,0	24,2
94	Lahaye-Battheu Sabien	15.419	vld	west-vlaanderen	39,8	24,4
95	De Coene Philippe	15.750	sp.a-spirit	west-vlaanderen	39,5	23,7
96	Verhaegen Mark	15.942	cd&v	antwerpen	39,1	23,2
97	Goyvaerts Hagen	9.488	vlaams blok	leuven	39,0	29,5
98	Corbisier-Hagon Anne-Marie	12.361	cdh	henegouwen	38,8	26,4
99	Swennen Guy	14.986	sp.a-spirit	limburg	38,5	23,6
100	De Padt Guido	16.261	vld	oost-vlaanderen	38,0	21,7
101	Avontroodt Yolande	15.735	vld	antwerpen	37,9	22,2
102	Peeters Jan	15.500	sp.a-spirit	antwerpen	37,4	21,9
103	Creyf Simonne	10.606	cd&v	b-h-v	35,6	25,0
104	Nollet Jean-Marc	8.564	ecolo	henegouwen	35,6	27,0
105	Déom Valérie	11.379	ps	namen	34,8	23,4
106	Jiroflee Karin	10.531	sp.a-spirit	leuven	34,5	24,0
107	Feret Daniel	8.739	fn	henegouwen	34,2	25,4
108	Goris Stef	10.627	vld	leuven	33,7	23,0
109	Frédéric André	12.780	ps	luik	31,5	18,7
110	Galant Jacqueline	11.849	mr	henegouwen	31,1	19,3
111	van Gool Greet	12.915	sp.a-spirit	antwerpen	31,1	18,2
112	Cortois Willy	10.211	vld	b-h-v	30,9	20,7
113	Bertouille Chantal	11.671	mr	henegouwen	30,7	19,0
114	Lanjri Nahima	12.303	cd&v	antwerpen	30,2	17,9
115	Dierickx Hilde	12.545	vld	oost-vlaanderen	29,3	16,8
116	Chabot Jacques	11.668	ps	luik	28,7	17,1
117	Gerkens Muriel	6.865	ecolo	luik	28,6	21,8
118	Lambert Marie-Claire	11.446	ps	luik	28,2	16,7
119	Van Brempt Kathleen	11.577	sp.a-spirit	antwerpen	27,9	16,3
120	D'Haeseleer Guy	10.606	vlaams blok	oost-vlaanderen	27,8	17,1
121	Laruelle Sabine	10.929	mr	luik	27,7	16,8
122	De Bue Valérie	8.993	mr	nijvel	27,7	18,7
123	Denis Robert	10.865	mr	luik	27,6	16,7
124	Tommelein Bart	10.572	vld	west-vlaanderen	27,3	16,7

	Naam	vks	partij	kieskring	500	1000
125	Schalck Daan	11.050	sp.a-spirit	oost-vlaanderen	27,3	16,2
126	Staveaux-Van Steenberge Gerda	10.127	vlaams blok	oost-vlaanderen	26,5	16,4
127	Laeremans Bart	8.313	vlaams blok	b-h-v	26,2	17,9
128	De Meyer Magda	10.570	sp.a-spirit	oost-vlaanderen	26,1	15,5
129	Marghem Marie-Christine	9.926	mr	henegouwen	26,1	16,1
130	Payfa Martine	10.173	mr	b-h-v	25,9	15,8
131	Boukourna Mohammed	8.873	ps	b-h-v	24,6	15,7
132	Nagy Marie	6.169	ecolo	b-h-v	24,1	18,0
133	Burgeon Colette	10.282	ps	henegouwen	23,8	13,5
134	Temsamani Anissa	9.705	sp.a-spirit	antwerpen	23,4	13,7
135	De Block Maggie	7.721	vld	b-h-v	23,4	15,7
136	Bultinck Koen	7.406	vlaams blok	west-vlaanderen	21,4	14,0
137	Henry Jean-Pol	8.667	ps	henegouwen	20,0	11,4
138	Lalieux Karine	7.059	ps	b-h-v	19,6	12,5
139	Pecriaux Sophie	8.368	ps	henegouwen	19,3	11,0
140	Marinower Claude	7.899	vld	antwerpen	19,0	11,1
141	Cahay-André Pierrette	7.418	mr	luik	18,8	11,4
142	Saudoyer Annick	8.128	ps	henegouwen	18,8	10,7
143	Mortelmans Jan	7.705	vlaams blok	antwerpen	18,3	10,6
144	Dieu Camille	7.645	ps	henegouwen	17,7	10,0
145	Neel Staf	7.122	vlaams blok	antwerpen	16,9	9,8
146	Van Den Broeck Jaak	6.363	vlaams blok	oost-vlaanderen	16,6	10,3
147	Tastenhoye Guido	6.650	vlaams blok	antwerpen	15,8	9,1
148	Caslo Nancy	6.270	vlaams blok	antwerpen	14,9	8,6
149	Massin Eric	6.275	ps	henegouwen	14,5	8,2
150	Malmendier Jean-Pierre	4.501	mr	nijvel	13,8	9,3

Senaat

	Naam	vks	partij	kiescollege	2500
1	Stevaert Steve	604.667	sp.a-spirit	nederlands	301,5
2	Verhofstadt Guy	573.182	vld	nederlands	286,1
3	Michel Louis	446.469	mr	frans	234,7
4	Di Rupo Elio	442.537	ps	frans	229,6
5	De Clerck Stefaan	343.816	cd&v	nederlands	178,8
6	Milquet Joëlle	185.717	cdh	frans	125,5
7	Anciaux Bert	212.374	sp.a-spirit	nederlands	105,9
8	Van Hecke Frank	197.641	vlaams blok	nederlands	105,7
9	Dewinter Filip	148.563	vlaams blok	nederlands	79,4

	Naam	vks	partij	kiescollege	2500
10	Durant Isabelle	76.618	ecolo	frans	67,3
11	Schoupe Etienne	116.818	cd&v	nederlands	60,8
12	Wilmots Marc	109.955	mr	frans	57,8
13	Van Dermeersch Anke	106.694	vlaams blok	nederlands	57,1
14	De Gucht Karel	92.104	vld	nederlands	46,0
15	Van Peel Marc	84.336	cd&v	nederlands	43,9
16	Lizin Anne-Marie	84.480	ps	frans	43,8
17	Moureaux Philippe	76.908	ps	frans	39,9
18	De Bethune Sabine	73.230	cd&v	nederlands	38,1
19	Langendries Raymond	51.559	cdh	frans	34,8
20	Thijs Erika	65.105	cd&v	nederlands	33,9
21	Dedecker Jean-Marie	65.105	vld	nederlands	32,5
22	Duquesne Antoine	57.392	mr	frans	30,2
23	Vandenberghe Hugo	53.806	cd&v	nederlands	28,0
24	Rorive Audrey	25.440	fn	frans	27,4
25	Leduc Jeannine	54.472	vld	nederlands	27,2
26	Coveliers Hugo	53.341	vld	nederlands	26,6
27	de T'Serclaes Nathalie	47.976	mr	frans	25,2
28	Pehlivan Fatma	49.207	sp.a-spirit	nederlands	24,5
29	Van De Castele Annemie	48.493	vld	nederlands	24,2
30	Vanlerberghe Myriam	48.071	sp.a-spirit	nederlands	24,0
31	Mahoux Philippe	44.356	ps	frans	23,0
32	Chevalier Pierre	44.950	vld	nederlands	22,4
33	De Decker Armand	42.363	mr	frans	22,3
34	Verreyken Wim	37.063	vlaams blok	nederlands	19,8
35	Nimmegeers Staf	39.695	sp.a-spirit	nederlands	19,8
36	Bousakla Mimount	29.243	sp.a-spirit	nederlands	14,6
37	Laloy Marie José	27.635	ps	frans	14,3
38	Cornil Jean	26.930	ps	frans	14,0
39	Ceder Jurgen	25.434	vlaams blok	nederlands	13,6
40	Geerts Christel	27.149	sp.a-spirit	nederlands	13,5